

Остапенко Ірина Віталіївна

кандидат психологічних наук,
завідувачка відділу психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
<http://orcid.org/0000-0001-6710-5964>
Researcher ID V-3216-2017
ostapenko.iryana.vit@gmail.com

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ ТА ЇЇ РОЗВИТОК В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування державної освітньої політики щодо ідентифікації молоді в умовах воєнного часу, яка має охоплювати всі проблемні моменти, включно з розвитком національної ідентичності на деокупованих територіях.

Мета дослідження полягає в окресленні основних напрямів державної освітньої політики щодо національної ідентифікації молоді в умовах воєнного часу та науково-методичного супроводу розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій.

З огляду на результати **емпіричного дослідження** регіональних особливостей прояву національної ідентичності в уявленнях молоді про власне майбутнє визначено напрями розвитку національної ідентичності молоді різних регіонів.

Результати. Виявлені завдяки дослідженню регіональні відмінності та об'єднувачі компоненти в національній ідентифікації молоді варто брати до уваги, коли йдеться про трансформування державної освітньої політики в Україні. Спільні елементи в баченні молоддю власного майбутнього і майбутнього країни, в її уявленнях про типового представника власного регіону можна використовувати як основу для організації діалогу між представниками різних груп і регіонів, реалізації відповідної інформаційної політики, спрямованої на єднання українців. Запропонована технологічна схема розроблення сценаріїв розвитку національної ідентичності в освітньому просторі передбачає певні послідовні кроки для визначення можливих варіантів розвитку національної ідентичності в освітній сфері. Науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій доцільно здійснювати за такими напрямками: інформаційний; діагностичний; розвивальний; консультативний; навчальний; апробаційний; популяризаційний.

Перспективи дослідження полягають у створенні засад науково-методичного супроводу розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій України.

Ключові слова: національна ідентифікація; державна освітня політика; науково-методичний супровід; воєнний час; молодь; деокуповані території.

Iryna V. Ostapenko

PhD in Psychological Sciences,
Head of Department for Psychology of Youth Political Behavior,
Institute of Social and Political Psychology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0001-6710-5964>
Researcher ID V-3216-2017
ostapenko.iryana.vit@gmail.com

STATE EDUCATIONAL POLICY REGING TO NATIONAL IDENTIFICATION OF YOUTH AND ITS DEVELOPMENT IN WARTIME CONDITIONS

The relevance of the study is caused by the need to form a state educational policy regarding the identification of youth in wartime conditions, which should cover all problematic points, including the development of national identity in the deoccupied territories.

The aim of the article is to highlight the main directions of state educational policy regarding the national identification of youth in wartime conditions and scientific and methodological support for the development of the national and civic identity of youth in the deoccupied territories.

Methodology. Based on the results of an empirical study of regional features of the manifestation of national identity in young people's ideas about their own future, directions for the development of national identity of young people in different regions are proposed.

The results. The regional differences and unifying components in the national identification of youth revealed by our research should be taken into account when it comes to transforming the state educational policy in Ukraine. Common elements in the vision of youth of their own future and the future of the country, in their ideas about a typical representative of their own region, can be used as a basis for organizing a dialogue between representatives of different groups and regions, and conducting an appropriate information policy aimed at uniting Ukrainians. The proposed technological scheme for developing scenarios for the development of national identity in the educational space provides for certain sequential steps to determine possible options for the development of national identity in the educational sphere. Scientific and methodological support for the development of national and civic identity of youth in the deoccupied territories should be carried out in the following areas: informational; diagnostic; developmental; consultative; educational; approbatory; promotional.

Prospects for further research consist in creating scientific and methodological support for the development of national and civic identity of the youth of the deoccupied territories of Ukraine.

Keywords: national identification; state educational policy; scientific and methodological support; wartime; youth; deoccupied territories.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Національна ідентифікація молоді та напрямки її розвитку на державному рівні завжди були в центрі уваги психологів. Ще більшої значущості ця проблема набула у воєнний час, оскільки зміни, викликані воєнними діями, та окупація українських територій справили руйнівний вплив на освітній процес, порушили життєві плани сотень тисяч молодих людей і змусили багатьох із них переосмислити питання своєї національної ідентичності. Особливо гостро відчували відповідальність за збереження національної ідентичності освітяни, які на початку повномасштабного вторгнення перебували під окупацією, але й далі провадили освітній процес за вітчизняними програмами, у супереччя вимогам окупантів. Тому питання державної освітньої політики щодо ідентифікації молоді в умовах воєнного часу є надзвичайно актуальним і має охоплювати всі проблемні моменти, включно з розвитком національної ідентичності на деокупованих територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Питання національної ідентичності та її становлення не втрачає актуальності протягом багатьох десятиліть. Учені аналізують динаміку розвитку національної ідентичності (Wodak, Cillia de, Reisigl, & Liebhart, 2009), сприймання національних символів (Слюсаревський, 2021), вивчають вплив комунікативних практик на національну самоідентифікацію (Жадан, 2016; Остапенко, 2016), розглядають ідентичність молоді в ракурсі цілей державної освітньої політики (Жадан, 2024). Також значна увага приділяється психологічному супроводу модернізаційних процесів в освіті та суспільстві (Фролов, 2013) і громадській думці щодо стану освіти та шляхів її розвитку (Слюсаревський, 2024). Однак державна освітня політика щодо розвитку національної ідентифікації молоді у воєнний час, особливо на деокупованих територіях, перебуває на стадії формування.

Мета дослідження полягає в окресленні основних напрямів державної освітньої політики щодо національної ідентифікації молоді в умовах воєнного часу та науково-методичного супроводу розвитку національної і громадянської ідентичності молоді деокупованих територій.

Виклад основного матеріалу дослідження з його теоретичними засадами, описом методів і методик та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах воєнного часу постає потреба у всебічному вивченні проблем розвитку національної та громадянської ідентичності, адже саме зараз відбувається глибока трансформація уявлень громадян України про себе як представників політичної нації. Багато українців, передусім молодь, почали масово переходити на українську мову,

цікавитися історією країни, активно використовувати національну символіку, хоча раніше не замислювалися над важливістю свого громадянства та належності до української політичної нації.

Динаміку змін у національній та громадянській ідентичності українців підтверджують результати соціологічних досліджень (Ідентичність громадян..., 2024; Соснюк, 2024). Так, відповідаючи на запитання «Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви громадянин України?», у червні 2024 р. 91% опитаних громадян України відповіли, що «дуже пишаються» або «скоріше пишаються» своїм українським громадянством. Для порівняння: у 2015 р. таких було 68%, у 2010 р. – 62%. Високою є частка респондентів, які пишаються державними символами України: Прапором України (64%), Гербом України (63,5%), Гімном (61%). Також 65% опитаних пишаються державною мовою України, а 51% – її грошовою одиницею (гривнею). Ці показники значно перевищують ті, що були до початку повномасштабної російської агресії. Порівняно з 2006 р. істотно зросла частка респондентів, які передусім пов'язують (ототожнюють) себе з Україною (з 31% до 53%). Із 44% до 28% зменшилася частка тих, хто найбільше пов'язаний зі своїм містом чи селом (Ідентичність громадян..., 2024). Отже, якщо у 2006 р. переважала локальна ідентичність, то тепер – загальнонаціональна. Істотно змінилось і ставлення громадян до української мови. Українську мову рідною назвали 78% опитаних, у 2017 р. таких було 68%, у 2015 р. – 60%, у 2006 р. – 52% (Соснюк, 2024).

Розглянуті вище тенденції певним чином враховуються під час формування державної політики у сфері освіти, що знаходить своє відображення у відповідних правових і регулятивних документах (Закон України «Про освіту», 2017).

Після повномасштабного вторгнення держави-агресора питання національної та громадянської ідентичності в українському суспільстві набувають особливої значущості. У зв'язку з цим Верховна Рада України ухвалила Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022). У статті 1 цього Закону юридично визначено поняття «громадянська ідентичність» і «національна ідентичність»:

українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством (ст. 1. п. 16);

українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями (ст. 1. п. 17).

Крім цього, у статті 4 Закону визначено мету, основні завдання та пріоритети державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. З огляду на вимоги Закону представники психологічної науки активно досліджують проблеми національної та громадянської ідентичності.

Спираючись на праці українських і зарубіжних науковців, ми запропонували технологічну схему розроблення сценаріїв розвитку національної ідентичності в освітньому просторі (Остапенко, 2024) Діагностика та розвиток ефективної взаємодії суб'єктів освітнього процесу може здійснюватися на основі сценарних методів проектування майбутнього. Такий підхід:

- забезпечує залучення всіх суб'єктів освітнього процесу до широкого громадського діалогу щодо актуальних проблем національної ідентичності;
- дає змогу визначити шляхи удосконалення регіональної освітньої політики для утвердження національної ідентичності молоді, а також стратегічні напрями планування та вибору засобів здійснення державної політики у сфері освіти;
- створює умови для коригування впливів державної освітньої політики з урахуванням регіональних особливостей ідентифікації учнівської та студентської молоді;

- сприяє поширенню практик і стандартів країн ЄС щодо використання фортсайт-технологій та сценарних методів як інноваційних інструментів модернізації освіти і суспільства.

Однією із сучасних тенденцій у європейському освітньому просторі є регіоналізація, а найбільш ефективними стратегіями розвитку суспільства визнаються технології, спрямовані на регіональний розвиток. Збереження самобутності регіонів – один із пріоритетів в освіті країн ЄС. З огляду на прагнення України приєднатись у майбутньому до євроспільноти орієнтація на європейські моделі гармонійного поєднання регіональних і національних особливостей в освітній політиці може стати основою для формування української національної ідеї та сприяти консолідації суспільства через освітні практики.

Ми провели низку досліджень, які дали змогу визначити регіональні особливості прояву національної ідентичності в уявленнях молоді про власне майбутнє (Остапенко & Соснюк, 2023). Встановлено, що молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у творенні власного майбутнього і вважає перспективним будувати його у власній країні. Крім того, молоді люди відчують відповідальність за збереження територіальної цілісності держави.

З'ясовано, що через війну образи України і українця наразі надмірно міфологізовані. В уявленнях молоді простежуються нереалістичні очікування щодо післявоєнного майбутнього, що можна пояснити певною незрілістю і браком життєвого досвіду. Але це також може бути елементом самопідтримки як певного психологічного ресурсу, який молоді люди актуалізують у воєнний час.

Визначено п'ять факторів, які характеризують особливості національної ідентичності учнівської і студентської молоді та її уявлень про майбутнє (Остапенко & Соснюк, 2023). Перший фактор описує надії на майбутнє і чинники єдності українців, а також сподівання на достойне життя в рідній країні. Натомість інші чотири фактори більшою мірою стосуються ризиків і загроз національній ідентифікації молоді. Також з'ясовано, що самоідентифікація у молодих людей, які залишилися в Україні, має переважно раціональний характер, а в тих, що виїхали в Європу, – емоційний.

Виявлено відмінності між молоддю різних регіонів України за показниками самостійності у виборі майбутньої професії (молодь Сходу більше, ніж молодь Заходу, покладається на батьків) та налаштованості щодо освіти (молодь Центрального регіону більше, ніж молодь Сходу, налаштована вчитися за кордоном і проти російської мови в освіті). Також є значущі відмінності між молоддю Заходу і Сходу, Заходу і Півночі, Центру і Півночі щодо: ставлення до російської мови в освіті (молодь Центру і Заходу більше налаштована проти російської мови в освіті, ніж молодь Сходу і Півночі), віри в процвітання країни після перемоги (молодь Центру і Заходу вірить у це дещо менше, а молодь Сходу – найбільше), покладання на себе у творенні власного майбутнього (молодь Центру менше, ніж молодь Сходу, схильна думати, що майбутнє залежить тільки від неї) та уявлень про консолідаційні чинники української нації (молодь Центрального регіону порівняно з молоддю Східного і Західного регіонів меншою мірою схильна підтримувати тезу, що «спільні цінності, культура й історія більше об'єднують українців, ніж ненависть до ворогів») (Остапенко, & Соснюк, 2023).

Регіональні відмінності та об'єднавчі компоненти в національній ідентифікації молоді варто враховувати, коли йдеться про трансформування державної освітньої політики. Зокрема, у процесі реалізації освітніх програм у різних регіонах можна визначити такі пріоритети: у роботі з молоддю Сходу і Півночі провідним напрямом може бути профорієнтаційна робота, пов'язана з розвитком здатності до професійного самовизначення; для молоді Сходу і Півдня – інтеграція в повністю українськомовний освітній простір та розвиток рефлексивних умінь щодо проектування майбутнього; для молоді Заходу – розвиток толерантності у ставленні до представників інших регіонів і

залучення їх до співпраці та допомоги; для молоді Центру – розкриття можливостей особистісного та професійного розвитку в Україні.

Спільні елементи в баченні молоддю власного майбутнього і майбутнього країни, уявленнях про типового представника власного регіону можна використовувати як основу для організації діалогу між представниками різних груп і регіонів, проведення відповідної інформаційної політики, спрямованої на єднання українців. Останнє, зокрема, стосується не тільки вербальних конструктів, а й образів і символів. Це дасть змогу налагодити комунікацію, яка буде релевантною для представників різних регіонів і груп.

Водночас виявлені відмінності можна розглядати як прояв самотності, особливості якої мали б стати предметом тематичних дискусій, спрямованих на розуміння причин цих відмінностей і розвиток толерантного ставлення до них. Сам факт наявності відмінностей не має лякати – їх треба визнавати й обговорювати. Саме організація діалогу в цьому разі є принципово важливою, адже у форматі живого спілкування багато відмінностей не будуть сприйматися як щось негативне. Крім того, це дасть змогу залучати українців, які перебувають за межами держави, у спільний культурний і соціальний простір, долати власну відчуженість від подій в Україні. Водночас тим молодим українцям, які залишилися в Україні, це допоможе подолати певну упередженість щодо тих, хто тимчасово покинув країну, та бар'єри в спілкуванні з ними.

У пошуках точок дотику між молодими українцями варто використовувати раціональні аргументи в спілкуванні та комунікації з тими, хто залишився в Україні, а з тими, хто її тимчасово залишив, краще апелювати до емоцій та почуттів. Зокрема тих, які є невід'ємним складником регіональної ідентичності і пов'язані з емоційною прихильністю до малої батьківщини.

Актуальним завданням, з огляду на агресивний характер російської пропаганди на окупованих територіях, є створення технологій розвитку національної та громадянської ідентичності. Однією з таких технологій може бути науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій.

На думку науковців, зокрема П. Фролова, психологічний супровід слід розглядати як професійну діяльність фахівця чи команди фахівців або ж як взаємодію супроводжувача і супроводжуваного, які відбуваються за певним алгоритмом різного ступеня визначеності; як певну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів: цільового, змістового, процесуального, результативного тощо. У загальному вигляді це об'єкт, предмет, суб'єкт психологічного супроводу, його мета, зміст, завдання та комплекс засобів (технологій) їх вирішення (Фролов, 2013).

Науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій доцільно здійснювати за такими напрямками (рис.):

- інформаційний – надання суб'єктам освітнього процесу вичерпної інформації щодо основних засобів та інструментів розвитку ідентичності;
- діагностичний – виявлення проблемних моментів у національній та громадянській ідентичності молоді деокупованих територій;
- розвивальний – створення технології, тобто певної послідовності програм, заходів та дій, що забезпечують певний результат (розвиток національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій);
- консультативний – надання допомоги суб'єктам освітнього процесу з розв'язання конкретних проблем, залежно від ситуації та умов, а також розкриття специфіки застосування засобів та інструментів розвитку ідентичності;
- навчальний – поглиблення знань і розвиток навичок, необхідних психологам та освітянам для вдосконалення їхньої професійної діяльності;
- апробаційний – перевірка ефективності створених діагностичних та розвивальних засобів;

– популяризаційний – поширення інформації про впроваджувану технологію, а також відгуки про неї освітян, зокрема каналами ЗМК і в соціальних медіа.

Рис. Науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій

Отже, науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій охоплює такі основні етапи: 1) аналітичний; 2) визначення цілей та завдань; 3) діагностичний; 4) технологічний; 5) апробаційний; 6) упроваджувальний.

Висновки

1. Однією із сучасних тенденцій у європейському освітньому просторі є регіоналізація, а найбільш ефективними стратегіями розвитку суспільства – технології, спрямовані на регіональний розвиток. Збереження самобутності регіонів – один із пріоритетів освітньої політики в країнах ЄС.

2. Виявлені завдяки нашому дослідженню регіональні відмінності та об'єднавчі компоненти в національній ідентифікації молоді варто брати до уваги, коли йдеться про трансформування державної освітньої політики в Україні. Спільні елементи в баченні молоддю власного майбутнього і майбутнього країни, в уявленнях про типового представника власного регіону можна використовувати як основу для організації діалогу між представниками різних груп і регіонів, проведення відповідної інформаційної політики, спрямованої на єднання українців.

3. Запропонована технологічна схема розроблення сценаріїв розвитку національної ідентичності в освітньому просторі передбачає певну послідовність етапів для визначення можливих варіантів розвитку національної ідентичності в освітній сфері.

4. Українські території, звільнені від ворога, потребуватимуть ефективної інформаційної та освітньої політики, спрямованої на активізацію процесу національного і громадянського самоідентифікування молоді, оскільки там окупанти вдавалися до системних й агресивних заходів щодо витіснення всього українського в культурній та освітній сферах і заміщення його власним контентом, пропагандистськими наративами та освітніми стандартами країни-агресора.

5. Науково-методичний супровід розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій доцільно здійснювати за такими напрямками,

як-от: інформаційний; діагностичний; розвивальний; консультативний; навчальний; апробаційний; популяризаційний.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні засад науково-методичного супроводу розвитку національної та громадянської ідентичності молоді деокупованих територій України.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційних конфліктів інтересів щодо дослідження, авторства та/або публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження проведено відділом психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України в межах науково-дослідної теми «Регіональні особливості ідентифікації учнівської та студентської молоді як чинник державної освітньої політики» (номер державної реєстрації: 0122U000669).

Список використаних джерел

- Жадан, І. (2016). Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації: теоретико-методологічні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*, 3(17), 3–11.
- Закон України «Про освіту» № 2145-VIII (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX (2022). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
- Ідентичність громадян України: тенденції змін (2024). Разумков центр. Взято з <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
- Остапенко, І. В. (2016). Концептуальні засади дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації. *Український психологічний журнал*, 2 (2), 73–84.
- Остапенко І. В. (2024). Сценарії розвитку української політичної нації в уявленнях молоді про майбутнє. *Український психологічний журнал*, 1 (21), 110–123. [https://doi.org/10.17721/upj.2024.1\(21\).7](https://doi.org/10.17721/upj.2024.1(21).7)
- Остапенко, І. В. & Соснюк, О. П. (2023). Психосемантичне дослідження національної ідентифікації та уявлень про майбутнє молоді різних регіонів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 4, 35–39. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.7>
- Слюсаревський, М. (2024). *Громадська думка і горизонти освіти*. Київ: Талком, 2024.
- Слюсаревський, М. М. (2021). Зміст і динаміка уявлень українського суспільства про національні символи. *Проблеми політичної психології*, 10 (24), 9–34. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-62>
- Соснюк, Є. О. (2024). Динаміка змін у ставленні до державної мови як передумова трансформації політичної ідентичності. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: матеріали III круглого столу 15 жовтня 2024 року* (с. 87–92). Київ.
- Фролов, П. Д. (2013). Психотехнології супроводу модернізаційних процесів в освіті та суспільстві. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 32 (35), 251–262.
- Wodak, R., Cillia de, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP.

References

- Frolov P. D. (2013). Psykhotekhnolohii suprovodu modernizatsiinykh protsesiv v osviti ta suspilstvi [Psychotechnologies of support of modernization processes in education and society]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific studies in social and political psychology], 32 (35), 251–262. (in Ukrainian)
- Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin [Identity of Ukrainian citizens: trends of change] (2024). Razumkov tsentr. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (in Ukrainian)
- Ostapenko, I. V. (2016). Kontseptualni zasady doslidzhennia komunikatyvnykh barrieriv natsionalnoi ta hromadyanskoi samoidentyfikatsii [Conceptual principles of the study of communicative barriers of national and civic self-identification]. *Ukrayinskyi psykholohichnyi zhurnal*, 2 (2), 73–84. (in Ukrainian)
- Ostapenko, I. V. (2024). Stsenarii rozvytku ukrainskoi politychnoi natsii v uiavlenniakh molodi pro maibutnie [Scenarios of the development of the Ukrainian political nation in youth's ideas about the future]. *Ukrainian Psychological Journal*, 1 (21), 110–123. (in Ukrainian)
- Ostapenko, I. V. & Sosniuk, O. P. (2023). Psykhosemantychne doslidzhennia natsionalnoi identyfikatsii ta uiavlen pro maibutnie molodi riznykh rehioniv Ukrainy [A psychosemantic study of national identification and ideas about the future of youth in different regions of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Psykholohiia*, 4, 35–39. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.7> (in Ukrainian)
- Sliusarevskyi, M. (2024). *Hromadska dumka i horyzonty osvity* [Public opinion and the horizons of education]. Kyiv: Talkom, 2024. (in Ukrainian)
- Sliusarevskyi, M. M. (2021). Zmist i dynamika uiavlen ukrainskoho suspilstva pro natsionalni symvoly [The content and dynamics of Ukrainian society's perceptions of national symbols]. *Problemy politychnoi psykholohii*

[Problems of Political Psychology], 10 (24), 9–34. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-62> (in Ukrainian)

Sosniuk, E. O. (2024). Dynamika zmin u stavlenni do derzhavnoi movy yak peredumova transformatsii politychnoi identychnosti [Dynamics of changes in attitudes towards the state language as a prerequisite for the transformation of political identity]. *Problems of personal identity development in the educational space: Materials of the III round table of October 15, 2024* (pp. 87–92). Kyiv. (in Ukrainian)

Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP. (in English)

Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» № 2834-IX [Law of Ukraine No. 2834-IX «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity»] (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (in Ukrainian)

Zakon Ukrainy «Pro osvitu» № 2145-VIII [Law of Ukraine «On Education» No. 2145-VIII] (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)

Zhadan, I. (2016). Komunikatyvni praktyky yak chynnyk hromadianskoi i natsionalnoi samoidentyfikatsii: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Communicative practices as a factor of civic and national self-identification: theoretical and methodological foundations of the study]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 3 (17), 3–11. (in Ukrainian)